

Miért nem sikerült eddig visszafognunk az ökológiai problémákat okozó környezetterhelést, és hogyan lehetne ezt megtenni a koronavírus járvány elmúltával?

Dr. Farkas István Tamás, társelnök, Magyar Természetvédők Szövetsége

Tartalomjegyzék

Összefoglalás	1
Bevezetés	4
1. A hagyományos környezetpolitika kilátástalansága.....	4
Ökológiai lábnyomozás	4
Hatékonyság helyett elegendőség	9
2. A fenntarthatatlanságot szolgáló jogi és gazdasági rendszer	11
A pénzrendszer problémái	11
Az erőforráshasználat végességét nem tükröző szabályozók	12
A gazdasági szereplők felelősségének korlátai	13
Globalizáció versus lokalizáció	14
3. A gondolkodási paradigmák megváltoztatásának szükségessége	17
Hit ez emberi elme korlátatlanságában	17
Vetélkedés vagy együttműködés	18
Mi az boldogság?	19
Irodalomjegyzék	21
Ábrajegyzék	23

Összefoglalás

Az ökológiai válság nem küzdhető le a világ erőforráshasználatának jelentős csökkentése nélkül. Az ökológiai lábnyom régiókénti és időbeli alakulásának vizsgálata megmutatja, hogy **a hagyományos környezetpolitika nem képes teljesíteni azt a feladatot, hogy a fejlett gazdaságok erőforráshasználatát a szükséges mértékben harmadára-ötödére mérsékelje.**

A gazdasági növekedés és a környezetterhelés a jelenlegi paradigmában nem szétválasztható, a „zöld növekedés” nem fenntartható. **A hatékonyság központú politikákat ki kell egészíteni elegendőségi politikákkal** (efficiency -> sufficiency), amelyek nagyságrenddel csökkentik a fejlett országok termelési és fogyasztási volumenét.

Ha érdemi változást akarunk elérni az erőforráshasználatban, akkor azokra a **hajtóerőkre** kell hatnunk, amelyek a fenntarthatatlan társadalmi mechanizmusokat újra termelik, **társadalmi-gazdasági rendszerünk alapvető szabályait kell megváltoztatnunk**.

A kamatos kamat rendszere, a bankok és pénzügyi intézmények politikai túlhatalma egy **növekedési kényszeren alapuló, versengő pénzrendszert**, ciklikus gazdasági válságok sorozatát okozza, amely a fenntarthatatlanság egyik legnagyobb hajtóereje. Meg kell szüntetni a versengő, kamatos pénz egyeduralmát és létre kell hozni **kiegészítő pénzhelyettesítőket**, amelyek valamilyen társadalmi közcél előmozdítását szolgálják és kiküszöbölik a kamatos pénz negatív hatásait. Az állami pénzrendszer (sovereign money system) kezdeményezés támogatói a problémát abban látják, hogy az állami jegybankok elvesztették a pénzteremtés kizárólagos lehetőségét. **Meg kell szüntetni a kereskedelmi bankok pénzteremtési jogát, ezt vissza kell adni a nemzeti bankoknak**, hogy az ebből származó haszon a közhatalomhoz jusson és ne a magánbankok érdekeinek legyen alárendelve a hitelezés.

A gazdasági szabályozóknak tükrözniük kell a természeti erőforrások véges voltát, ehhez egy éghajlatvédelmi ösztönző rendszer nyújthat hatékony és igazságos lehetőséget. A makrogazdasági eszköz az évről-évre csökkenő fosszilis energia kvótát a társadalom szereplői között osztaná szét, magánszemélyeket illetően egyenlően. A kvóta kamatmentes pénzhelyettesítőként is működne, a kevesebbet fogyasztók a megtakarítást egy környezetbarát termékek speciális piacán költhetnék el. A társadalmi és gazdasági szereplők egy visszatérülő alapból kamatmentes kölcsönhöz juthatnának, hogy energiahatékonysági, megújuló beruházásokkal csökkentsék a fosszilis energia igényüket.

Felelősebb működésre kell szorítani a vállalatokat a jogi személyiségük megszüntetésével. A gazdasági demokrácia elősegítése érdekében a tulajdonosi struktúrát szélesíteni kell a családi, szövetkezeti vállalkozások támogatásával; a vállalatóriások kisebb vállalkozásokká alakítása szigorú trösztellenes szabályozás mellett. A kereskedelmi egyezményekből fel kell számolni a **befektető-állam vitarendezési eszközöket**, a **multinacionális vállalatok** működését keretek közé kell szorítani egy nemzetközi szerződés megalkotásával.

Erősíteniük kell a lokalizációt. Túl kockázatos lenne a járvány elmúltával visszaépíteni a globalizált gazdasági és társadalmi rendszerünket, amely a fenntarthatóság felé való elmozdulásunkat is gátolná. Nem lehet cél, hogy a **nemzetközi turizmus és kereskedelem**, a globális ellátó láncok mérete a válság előtti nagyságúra nőjön. **Nem kerülhető**

meg a szabadkereskedelmi megállapodások és a megakorridorokra alapuló gazdaságfejlesztés radikális újragondolása. A szubszidiaritás elvéből kiindulva társadalmi és gazdasági döntéseinket a lehető legalacsonyabb szinten kell meghoznunk. Támogatni kell a helyi tudáson és erőforrásokon alapuló, hasznokat helyben tartó gazdaságot. **Biztosítani kell az önellátáson alapuló fejlődést, növelve a térségek élelmiszer-, energia- és pénzügyi önrendelkezését.** Ehhez elő kell segíteni a rövid ellátási láncú élelmiszer közösségek, a közösségi energia megoldások, a környezeti szempontokat integráló, nem kamatozó helyi pénzhelyettesítők elterjedését.

Akkor lehetséges az érdemi rendszerszintű változás, ha **kultúránk alapvető gondolkodási paradigmái is megváltoznak.** Gondolkodásunk és hitünk megváltoztatása része kell, hogy legyen mind társadalmi és gazdaságfejlesztési terveinknek, mind egyéni, belső fejlődésünknek.

A koronavírus járvány megingatta azt az elképzelést, hogy a világ bármely problémájára a tudomány és a technika hatásos választ tud adni. A modernitás a felvilágosodás korától kezdődően eltávolította Istent a közéletből, az erkölcsöt a gazdasági viszonyokból. A politika és a gazdaság szinte egyetlen célja az ember materiális szükségleteinek fokozása és a felfokozott vágyak kielégítése lett. Csak akkor gyűrjük le fenntarthatósági problémáinkat, ha szakítunk **a tudományos-technikai haladásba vetett vakhittel,** ha a gazdaság és a politika az **erkölcs** szilárd talaján fog állni, ha a materiális dolgok mellett nagyobb szerepet kap életünkben **a család, a közösség, a természet és a Jóistennel való kapcsolat.**

A természeti népek példái megtaníthatnak minket arra, hogy összefüggés van a kozmoszról alkotott elképzelések és aközött, hogy társadalmaink az **együtműködésen vagy a vetélkedésen** alapulnak. Fel kell ismernünk, hogy az együtműködő társadalom belső szabályozásához hozzátartozik a **vallás,** a hit a kozmikus rendben. Újra meg kell élnünk a világmindenség Teremtőjébe vetett bizalmat, a **gondviselést.**

Az igazi változáshoz a **boldogsághoz való viszonyunkat** is át kell formálnunk. Az euró-atlanti civilizációban élők többsége a boldogságot az anyagi jóléttel azonosítja. A mindennapi életben a meghatározó döntési szempont az anyagi gyarapodás, az élvezetek fogyasztása, a több és több kényelem elérése. A koronavírus járvány hatására boldogság fogalmunk is válságba került. Boldogságunk forrásának nem **a fogyasztást és az önmegvalósítást** kell látnunk, hanem **a másik emberrel való törődést, az igazságra törekvést, a megelégedést és a szenvedésünk elfogadását.**

Bevezetés

Az IPBES¹ szerint a legfontosabb szárazföldi fajok egyedszáma az elmúlt százhusz évben húsz százalékkal csökkent, és egymillió állat- és növényfajt fenyeget a kihalás. Az IPCC² szerint az éghajlatváltozás bizonyosan növelni fogja a lakosságot, a gazdaságot és az ökoszisztémákat fenyegető kockázatokat, és nagy mértékben veszélyezteti az élelmiszerbiztonságot.

A kormányközi tudományos szervezetek jelentései hatására a közvélemény számára is nyilvánvaló már, hogy komolyan kell foglalkoznunk a bolygón lévő életet veszélyeztető folyamatokkal. Azt viszont kevesen tudják felmérni, hogy az érdemi javuláshoz milyen léptékű társadalmi és gazdasági változásokra van szükség. A koronavírus járvány alapjaiban forgatja fel a globalizálódó társadalmi-gazdasági rendszerünket és az ezt létrehozó paradigmáink is megínogtak. Tanulmányomban a modern környezetvédelmi politika hatékonyságát szeretném górcső alá venni és javaslatokat tenni rendszerszintű megoldásokra, amelyek által egy fenntarthatóbb társadalmat hozhatunk létre.

1. A hagyományos környezetpolitika kilátástalansága

Ökológiai lábnyomozás

A globális ökológiai válságra ráébredők gondolhatják azt, hogy a koronavírus járvány elmúltával elég csak finomítani kell és előtérbe helyezni a jelenlegi környezetvédelmi politikai eszközeinket. A nemzetközi környezetpolitika születése az 1972-es stockholmi környezetvédelmi világkonferenciára datálható. Az azóta eltelt időben számos nemzetközi egyezmény, európai uniós irányelv, nemzeti szabályozás jött létre a környezet védelme érdekében. Ezek közül kiemelkedő az 1992-ben, Rióban megrendezett világtalálkozó, amelynek a fenntartható fejlődés fogalmát is köszönhetjük. Mi lett ennek a sok környezetvédelmi erőfeszítésnek a hatása az erőforráshasználatra?

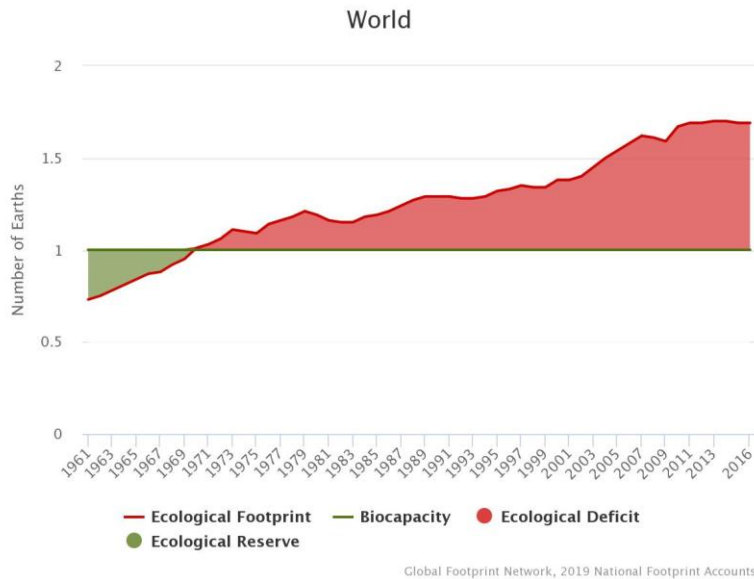
A környezet állapotát a terhelések határozzák meg. A terhelések rendre háromfélék, és egymástól elválaszthatatlanok: a természeti erőforrások és a tér felhasználása, valamint az eközben keletkező, környezetbe történő kibocsátások (Gyulai, 2012). Ezek közül a legfontosabb a természeti erőforrások terhelése, amely magával vonja a másik két terhelést is. Vizsgáljuk meg, hogyan változott az elmúlt közel ötven évben (stockholmi konferencia), illetve közel harminc évben (riói csúcs) a természeti erőforrások terhelése.

---

¹ Biodiverzitási és Ökoszisztéma-szolgáltatási Kormányközi Tudományos Testület 2019 - Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services <https://www.ipbes.net>

² Intergovernmental Panel on Climate Change <https://www.ipcc.ch/> 2014
https://www.met.hu/eghajlat/eghajlatvaltozas/IPCC_jelentes

1. ábra A globális ökológiai lábnyom alakulása

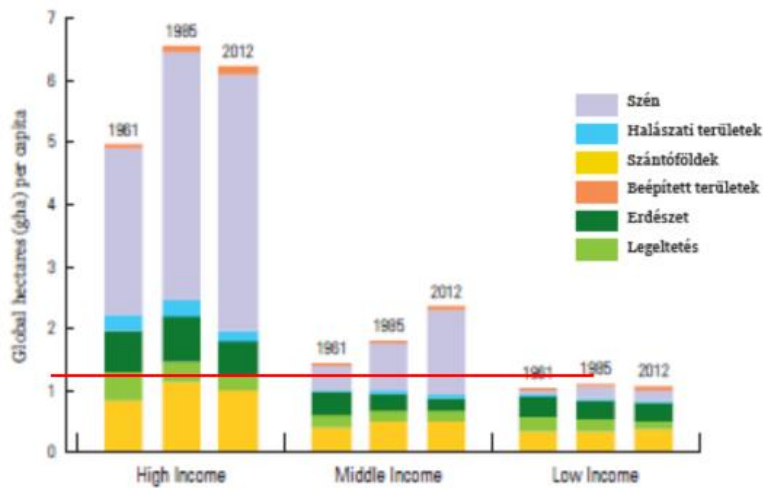

Forrás: Global Footprint Network, 2019

Az 1. ábrán a világ ökológiai lábnyomának időbeli alakulása látható (Global Footprint Network, 2019). Az ökológiai lábnyom a természeti erőforrások felhasználására ad szemléletes becslést a rendelkezésre álló termékeny területre vetítve, megmutatja, hogy hány bolygónyi erőforrást használunk fel életünkhöz (Rees-Wackernagel, 2001). Épp a stockholmi tanácskozásnál léptük át a fenntarthatósági határt, és azóta a globális ökológiai lábnyom szakadatlanul nőtt a sok környezetvédelmi egyezmény és szabályozás ellenére. Mára elértük az 1,7 bolygónyi erőforrásfogyasztást, egyre nagyobb mértékben éljük fel jövőnket.

A globális helyzetkép mellett érdemes egy pillantás vetni néhány részletre is. Ha az ökológiai lábnyomot az egyes országok bevételei szerint nézzük (2. ábra), láthatjuk, hogy a fejlett világ, az OECD országok, több mint háromszoros lábmérettel élnek (WWF – Living planet report, 2016). Ez a lábnyom csak elenyésző mértékben csökkent az elmúlt harminc évben. A közepes bevételű országok erőforrásterhelése radikálisan nőtt, annak köszönhetően, hogy átálltak egy fosszilis energia alapú gazdaságra, amit a szénlábnyom többszörösére növekedése is jelez. A legszegényebbek „stabilan” maradtak a kis erőforráshasználatúak.

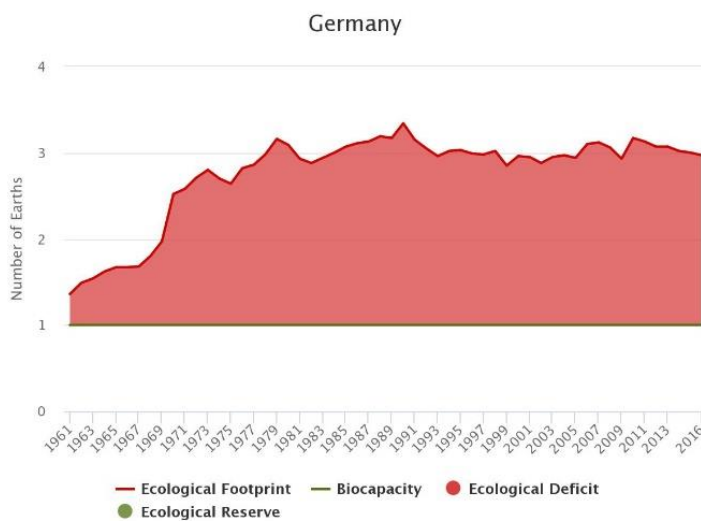
2. ábra Az ökológiai lábnyom az országok bevétele szerint

Forrás: WWF – Living planet report, 2016

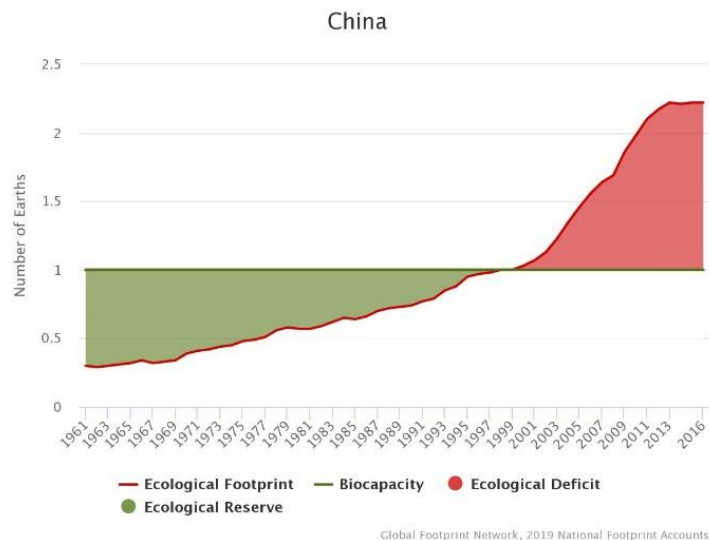
Növeljük a vizsgálódásunk léptékét egy nagyságrenddel, nézzük meg hogyan alakult néhány ország, térség ökológiai lábnyoma.

3. ábra Németország ökológiai lábnyoma alakulása

Forrás: Global Footprint Network, 2019

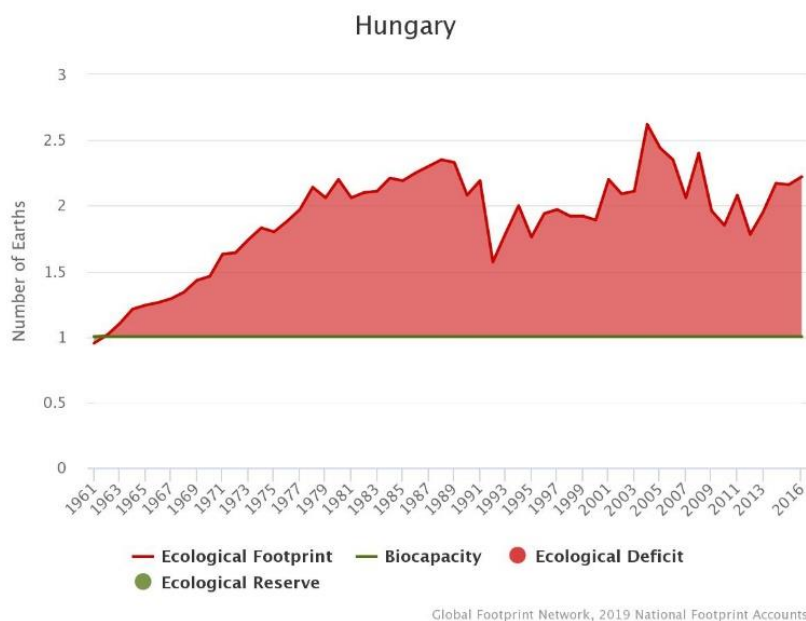
4. ábra Kína ökológiai lábnyoma alakulása

Forrás: Global Footprint Network, 2019

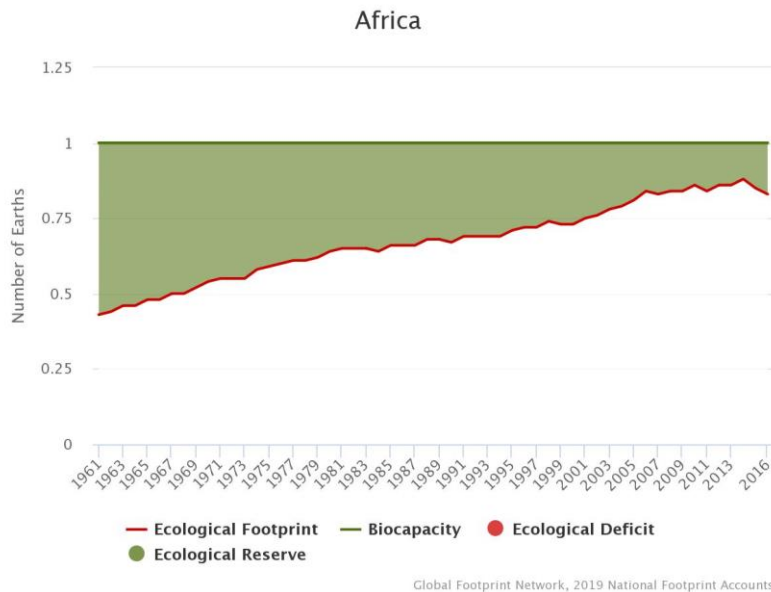
Németország, környezetvédelmi példaképünk, a riói konferencia óta csak kismértékben csökkentette az ökológiai lábnyomát, stabilan három bolygónyi erőforrást használ fel. Pörögnek a szélkerekek, szorgosan gyűjtik szelektíven a hulladékot a német polgárok, de összességében egy tapodtat sem mozdultak el a fenntarthatóság felé. Eközben Kína Rió óta megháromszorozta az erőforrásfelhasználását, már két bolygónyi fogyasztás felett járnak (4. ábra).

4. ábra Magyarország ökológiai lábnyoma alakulása

Forrás: Global Footprint Network, 2019

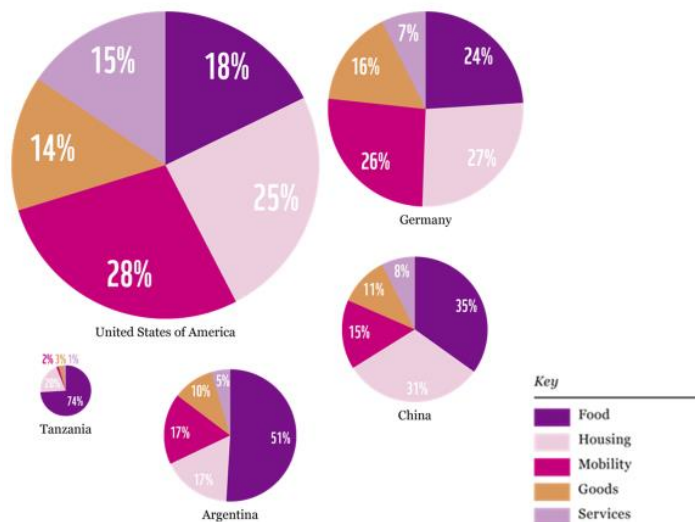
5. ábra Afrika ökológiai lábnyoma alakulása

Forrás: Global Footprint Network, 2019

Magyarország fogyasztása a két bolygónyi szint körül ingadozik (5. ábra), figyelmeztető, hogy az utóbbi években megindult az erőforrásfogyasztásunk növekedése. Afrika alulról közelíti a fenntarthatósági küszöböt (6. ábra). Ez annak köszönhető, hogy 1992 és 2016 között megduplázta a népességét (Régiók népessége, 2019), miközben az egy főre eső fogyasztása nem növekedett.

7. ábra Az ökológiai lábnyom szerkezete néhány országban

Forrás: WWF Living Planet report, 2016

Ha az ökológiai lábnyom szerkezetére vetünk egy pillantást (7. ábra), azt láthatjuk, hogy minél „fejlettebb”, többet fogyasztó egy ország, annál kisebb az élelmezéshez és lakhatáshoz szükséges erőforrásfelhasználás aránya az összfogyasztásban (WWF – Living planet report, 2016). Az egy bolygónyi fogyasztást el nem érő Tanzániában ez az erőforrásfelhasználás 95%-át teszi ki, a közepesen fejlett Argentínában és Kínában 2/3-át, Németország esetén a felét, illetve az Amerikai Egyesült Államok polgárai esetében 40%-át. A gazdaságilag fejlett országok lakói a szolgáltatások, áruk és közlekedés területén többet fogyasztanak, mint az alapvető szükségletek területén. Az ábra azt is szemlélteti, hogy milyen nagy, szinte lehetetlenül nagy feladat áll előttünk: az észak-amerikai és európai fejlett országoknak harmadára-ötödére kellene csökkenteniük az erőforrásfelhasználásukat, hogy elérjék a fenntarthatósági szintet.

Mivel az előző adatok döntően egy főre jutó számok, nem mutatják ki a globális Dél népesedésváltozása hatását. Bár nem hanyagolható szempont a népesedésváltozás hatása, ennek ellenére kimondhatjuk, hogy a fejlett világ felelős nagyobb részt a fenntarthatatlan fogyasztásáért. Egy Oxfam által készített tanulmány kimutatta, hogy planétánk leggazdagabb 10%-a felelős az egyéni fogyasztásból származó fosszilis üvegházhatású gázkibocsátás feléért, amíg a Föld lakosságának szegényebbik fele – 3,5 milliárd ember - a kibocsátások 10%-áért felel (Oxfam, 2015).

Hatékonyság helyett elegendőség

Kimondhatjuk: a globális környezeti megállapodások és a fejlett országok nemzeti/uniós környezetpolitikai rendszerei nem tudták érdemben fenntarthatóbbá tenni az erőforrások felhasználásáért döntően felelős Északot, és nem tudták mérsékelni a feltörekvő országok erőforrásigényét. Ezen nem tud segíteni az a manapság divatos nézet sem, amely a fejlett világ népességének csökkentésével akarja orvosolni a környezeti problémákat, fenntartva a fogyasztás jelenlegi szintjét (gyermekmentes.ovezet). Ugyanis a kevesebb lakos nem jár automatikusan kevesebb összes erőforráshasználattal, és ha ezzel járna is, megmaradna a globális életszínvonal különbség, amire hivatkozva joggal akarhatják növelni fogyasztásukat az alacsonyabb bevételű országokban élők. Egyetlen út van csak: olyan környezetpolitikai rendszer létrehozása, amely csökkenti a fejlett országokban élők erőforráshasználatát, és biztosítja, hogy az alacsony jövedelmű országok fejlődése nem jár az erőforrás felhasználás drasztikus növekedésével.

Ugyanerre a következtetésre jutott az Európai Környezetvédelmi Iroda (EEB) is a decoupling-ról szóló tanulmányában (Parrique et al., 2019). A tanulmány a tapasztalatok megvizsgálásával bizonyítja, hogy a jelenlegi környezetpolitikai feltételrendszerben nem következik be a szétválás. Ennek oka többek között, hogy a hatékonyság javulásával többet használjuk az eszközöket (hatékonyabb autóval többet közlekedünk), vagy átterheljük a környezeti problémát egy másik elemre (elektromos autóknál nem a kőolaj felhasználás,

hanem a lítium bányászat okozza a problémákat), vagy például alábecsüljük a szolgáltató szektor erőforrásigényét. A tanulmány állítja: a hatékonyság központú politikákat ki kell egészíteni elegendőségi politikákkal (efficiency -> sufficiency), amelyek nagyságrenddel csökkentik a fejlett országok termelési és fogyasztási volumenét. Ha érdemi változást akarunk elérni az erőforráshasználatban, akkor azokkal a hajtóerőkre kell hatnunk, amelyek a fenntarthatatlan társadalmi mechanizmusokat újra termelik, társadalmi-gazdasági rendszerünk alapvető szabályait kell megváltoztatnunk.

Az ökológiai válság nem küzdhető le a világ erőforráshasználatának jelentős csökkentése nélkül. Az ökológiai lábnyom régiókénti és időbeli alakulásának vizsgálata megmutatja, hogy a hagyományos környezetpolitika nem képes teljesíteni azt a feladatot, hogy a fejlett gazdaságok erőforráshasználatát a szükséges mértékben harmadára-ötödére mérsékelje.

A gazdasági növekedés és a környezetterhelés a jelenlegi paradigmában nem szétválasztható, a „zöld növekedés” nem fenntartható. A hatékonyság központú politikákat ki kell egészíteni elegendőségi politikákkal (efficiency -> sufficiency), amelyek nagyságrenddel csökkentik a fejlett országok termelési és fogyasztási volumenét.

Ha érdemi változást akarunk elérni az erőforráshasználatban, akkor azokra a hajtóerőkre kell hatnunk, amelyek a fenntarthatatlan társadalmi mechanizmusokat újra termelik, társadalmi-gazdasági rendszerünk alapvető szabályait kell megváltoztatnunk.

2. A fenntarthatatlanságot szolgáló jogi és gazdasági rendszer

A pénzrendszer problémái

Az IMF adatai szerint 1970 és 2010 között 145 bankválság, 208 monetáris összeomlás és 72 szuverén adósságválság volt (Lietaer et al., 2012). 2010-ben a napi 4 billió dollárt kitevő devizatranszakcióknak 2%-a kötődött a reálgazdasághoz, 98%-a pusztán spekulatív volt. Jelenleg az alacsony bevételű országok 47%-a adósságvisszafizetési válságban van, vagy nagy kockázata, hogy abba kerül (Eurodad, 2019). Nem meglepő, hogy folyamatosan növekszik a globális jövedelmi egyenlőtlenség: 2016-ban a 8 leggazdagabb ember jövedelme egyenlő volt a világ szegényebbik fele (3,5 milliárd ember) jövedelmével (Éger, 2018).

Lietaer szerint a problémák egyik oka a kamatos kamat rendszerében rejlik. Helmut Creutz 1982-es vizsgálatában tíz jövedelemcsoportra osztotta a német társadalmat, és azt találta, hogy az első nyolc jövedelemcsoport több hitelkamatot fizet, mint betéti kamatot kap (Creutz, 1997). A kilencedik csoport semleges, és a leggazdagabbak csoportjában jelentősen meghaladja a kamatterheket a megkapott kamat. Tehát az első nyolc csoportban lévők által megfizetett kamatterher a tizedik, legtehetősebb csoportba rétegződik át jövedelemként, a vizsgálat időpontjában évi nettó 32 milliárd márka értékben.

A kamatos kamat rendszere, a bankok és pénzügyi intézmények politikai túlhatalma egy növekedési kényszeren alapuló, versengő pénzrendszert, ciklikus gazdasági válságok sorozatát okozza, amely a fenntarthatatlanság egyik legnagyobb hajtóereje.

Silvio Gesell a mai tulajdonságú pénz helyett a szabadpénz bevezetését javasolta klasszikus munkájában (Gesell, 1916). Javasolata szerint a pénzt negatív kamatozással kell ugyanolyan romlandóvá tenni, mint bármely áru. Lietaer és szerző társai szerint meg kell szüntetni a versengő, kamatos pénz egyeduralmát és létre kell hozni kiegészítő pénzhelyettesítőket, amelyek valamilyen társadalmi közcél előmozdítását szolgálják és kiküszöbölik a kamatos pénz negatív hatásait. Ezekre példákat is adnak említett könyvükben.

Az állami pénzrendszer (sovereign money system) kezdeményezés támogatói a problémát abban látják, hogy az állami jegybankok elvesztették a pénzteremtés kizárólagos jogát (Joób, 2017). Téves az a közvélekedés, hogy a kereskedelmi bankok a betéteikből adnak hitelt a gazdaságnak. Az történik, hogy a hitelezés során a bankok új pénzt, elektronikus számlapénzt hoznak létre, amelyet a hitel visszafizetése után megszüntetnek. A bankok tehát nem a betétesek pénzét közvetítik tovább, hanem saját maguk által teremtett pénzt adják kölcsön kamatra. Ez a pénzrendszer növeli a társadalom adósságterheit, mert kizárólag hitelezéssel kerül forgalomba új pénz. A betétek nincsenek biztonságban, ugyanis ezeket nem a törvényes fizető eszközben, hanem a bizonytalan, korlátlan mennyiségben készpénzre át nem váltható számlapénzben vezetik a bankok. A társadalom pénzellátása magánkézben van,

magánbankok döntenek, hogy ki és mire kaphat hitelt. A pénzteremtés haszna a kereskedelmi bankoknál csapódik le, amelyek túlzott gazdasági és politikai befolyásra kapnak lehetőséget. A mozgalom közgazdászai szerint vissza kell adni a nemzeti bankoknak a pénzteremtés kizárólagos jogát, hogy az ebből származó haszon a közhatalomhoz jusson és ne a magánbankok érdekeinek legyen alárendelve a hitelezés. Joób számításai szerint az elmúlt években a magyar költségvetés évi 1000 milliárd forint plusz bevételhez jutott volna egy ilyen rendszerben. Az állami pénzügyrendszer kezdeményezés több országban tevékenykedik, néhány éve Svájcban népszavazást kezdeményeztek a témában, ami akkor sajnos nem járt pozitív eredménnyel.

Az erőforráshasználat végességét nem tükröző szabályozók

Az elmúlt évszázadokban többnyire úgy használtuk fel természeti erőforrásainkat, mintha végtelen sok állt volna rendelkezésre belőlük. Ma, a klímaváltozás korában egyre egyértelműbb, hogy a fosszilis erőforrások felhasználása nem fog csökkenni, ha közgazdasági rendszerünk nem szorítja takarékosra a gazdasági szereplőket. Az ENSZ Nemzetközi Erőforrás Panel szerint szoros összefüggés van az erőforráshasználat és környezeti rendszerek romlása között. Szükséges a globális erőforráshasználat lezorítása, hogy a globális felmelegedés 1,5 vagy 2 Celsius-fok alatt maradjon (UNEP, 2011).

Egyre több javaslat fogalmazódik meg a karbonadó bevezetésére a negatív externáliák korrigálása céljából a klasszikus Pigou-adó elmélet alapján. Ennek ellenére még sehol sem vezettek be olyan adómértéket az üvegházhatású gázok kibocsátására, vagy a fosszilisenergia-felhasználásra, amely radikális, abszolút értelmű erőforráshasználat-csökkenést okozott volna. Gyulai Iván szerint nehezíti a bevezetést az intézkedés hatása a versenyképességre, illetve az alacsonyabb jövedelmű társadalmi szereplőkre (Gyulai, 2011). Az utóbbi negatív hatás kiküszöbölésére született a karbonosztalék javaslat (Paul-Underwood, 2019). A javaslat szerint a szén-dioxid-kibocsátást adóztatnák, és az abból befolyó bevételeket egyenlő arányban elosztanák az emberek között. A szerzők szerint ez biztosítaná, hogy az alacsony és közepes jövedelmű háztartások érdekei védve legyenek, és nem fordulnának elő olyan esetek, mint például a francia sárgamellényesek lázadása.

Gyulai szerint a karbonosztalék nem mérsékli elegendően a környezeti károkat. Ugyanis az osztalékot pénzben kézhez kapó szereplők azt valószínűleg erőforrásfelhasználás növekedésével járó gazdasági tevékenységekre használnák fel, ahogy ezt a már említett EEB decoupling jelentés is bizonyítja. Gyulai, a Magyar Természetvédők Szövetségével együttműködve, egy éghajlatvédelmi ösztönző makrogazdasági eszközt dolgozott ki, amely egy fosszilis energia kvóta rendszeren alapul (Gyulai, 2011). Az eszköz hasonlít a David Fleming vezette egyesült királyságbeli pártközi parlamenti csoport által javasolt energia kvóta kereskedelmi rendszerre, Tradable Energy Quotas (Fleming-Chamberlin, 2011). Gyulai az

évről-évre csökkenő fosszilis energia kvótát a társadalom szereplői között osztaná szét, magánszemélyeket illetően egyenlően. A kvóta kamatmentes pénzhelyettesítőként is működne, a kevesebbet fogyasztók a megtakarítást egy környezetbarát termékek speciális piacán költhetnék el. A társadalmi és gazdasági szereplők egy visszatérülő alapból kamatmentes kölcsönhöz juthatnának, hogy energiahatékonysági, megújuló beruházásokkal csökkentsék a fosszilis energia igényüket. A rendszert egy tanácsadó szolgálat segítené. A javaslat nemcsak a természeti erőforrás felhasználását és a társadalmi egyenlőtlenséget csökkenti, de élénkíti a gazdaságot és választ ad a kamatos pénzrendszer problémakörére.

A Magyar Természetvédők Szövetsége 2008-2010 között társadalmi kampányt folytatott a javaslat bevezetésére. Az éghajlatvédelmi törvényüket 525 civil szervezet, 12 ezer állampolgár és több mint 100 parlamenti képviselő támogatta. A tervezet a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács által benyújtásra került az Országgyűlésbe, amely a fosszilis energia lobbiszerű ellenkampánya miatt végül nem fogadta el. Európai szinten a Resource Cap Coalition képviseli az elképzelést (RCC ceeweb.org).

A koronavírus járvány elmúlása, vagy a közegészségügyi szigorítások lazulása után beinduló gazdasági tevékenységeket szükséges olyan keretek közé szorítani, amelyek nem engedik a fenntarthatósági szint fölé az erőforráshasználatot, és így az ehhez kapcsolódó környezetterhelést. Az üvegházhatású gázok kibocsátásának kordában tartására jó eszköz lehet az éghajlatvédelmi ösztönző rendszer.

A gazdasági szereplők felelősségének korlátai

A pénzügyi és bankrendszer mellett elkerülhetetlen a vállalatok átfogó szabályozásának is megváltoztatása. David Korten úgy látja, hogy az egyik alapvető probléma, hogy a mai vállalatokat jogi személyiséggel ruháztuk fel (Korten, 1996). Így a tulajdonosaik ki tudnak bújni a jogi és erkölcsi felelősség alól a vállalat tevékenységét illetően. A részvénytársaságok esetén a tulajdonosi felelősség még inkább megfoghatatlan. Az arctalan részvényesek megrendelése csak a vállalat jövedelmezőségére irányul, behajszolva a vállalatvezetést a környezeti és társadalmi erőforrásokat károsító működésbe. Korten szerint meg kell szüntetni a gazdasági szereplők jogi személyiségét, hogy a jogi és erkölcsi felelősség visszakerüljön a természetes személyű tulajdonosokhoz. Korten más javaslatokat is megfogalmaz a gazdaság erkölcsösebb és fenntarthatóbb működése érdekében (Dabóczi, 1998): (1) A politikai demokrácia visszaállítása az üzleti szférából származó kampánypénzek drasztikus korlátozásával. (2) A vállalati "jólét" - részben az adófizetők pénzéből finanszírozott szubvenciókra, adókedvezményekre épülő - rendszerének eltörlése, továbbá annak kikényszerítése, hogy a vállalatok a tevékenységi körükben, tevékenységük révén felmerülő, ám általuk fel nem vállalt (externalizált) költségeket teljes mértékig viseljék. (3) A gazdasági demokrácia elősegítése, a tulajdonosi struktúra kiszélesítése a családi, szövetkezeti vállalkozások támogatásával; a

vállalatóriások kisebb vállalkozásokká alakítása szigorú trösztellenes szabályozás mellett. Korten javaslatai között szerepel az is, hogy nemzetközi szerződést alkossanak a transznacionális vállalatok és pénzügyek valódi szabályozására, valamint az emberi jogokért küzdő civil kezdeményezések felkarolására.

A nemzetközi vállalatok politikai és gazdasági befolyásuk révén elérik, hogy az államok olyan szabadkereskedelmi megállapodásokat kössenek, amelyek különösen kedvező helyzetbe hozzák őket. Ilyen eszköz például a befektető-állam vitarendezési eljárás (ISDS), amely lehetőséget ad a külföldi befektetőknek, hogy speciális választott bíróságokon perelhessék a profitjukat kockáztató kormányokat. Van Harten 214 ISDS bírósági ügyet vizsgált meg, amelyek során az államon összesen 9.164 millió USD kártérítést fizettek cégeknek (Van Harten-Malysheuski, 2016). A kormányok sok esetben az ISDS perek fenyegetése miatt nem hoznak meg fontos környezetvédelmi vagy egészségvédelmi szabályozásokat. A Gabriel Resources vállalat 2016-ban indított ISDS pert a román állam ellen azért, mert az nem engedélyezi a Verespatakra tervezett cianidos technológiájú aranybánya beruházást (Fidrich, 2017). A kanadai cég 4 milliárd dollár kártérítést követel Romániától, amely a per miatt sokáig halogatta Verespatak UNESCO világörökségi címre való felterjesztését. 2019-ben 200 európai civil szervezet indított petíciót a befektető-állam vitarendezési eljárások felszámolására, amely akcióhoz több mint 800 ezer európai polgár csatlakozott (stopisds.org). A petíció egy kötelező érvényű ENSZ egyezmény meghozatalát is követeli, amely biztosítaná a multinacionális vállalatok elszámoltathatóságát és helyi közösségek tagjai emberi jogai biztosítását.

Globalizáció versus lokalizáció

A koronavírus járvány robbanásszerű globális elterjedésének és példátlan negatív gazdasági hatásainak egyik közvetlen oka a globalizáció. A tőke és a személyek felfokozott, globális áramlása, a kontinenseken átnyúló termelési láncok egyszerre segítették a pandémia kialakulását és akadályozták meg a nemzeti gazdaságok működését. A helyzet rámutat arra, hogy a globalizáció versus lokalizáció fejlődési irányokban hangsúly eltolásra van szükségünk. Túl kockázatos lenne a járvány elmúltával visszaépítenünk a globalizált gazdasági és társadalmi rendszerünket, amely a fenntarthatóság felé való elmozdulásunkat is gátolná.

Nem lehet cél, hogy a nemzetközi turizmus és kereskedelem, a globális ellátó láncok mérete a válság előtti nagyságúra nőjön. Nem kerülhető meg a szabadkereskedelmi megállapodások és a megakorridorokra alapuló gazdaságfejlesztés radikális újragondolása, mint például az „Egy övezet, egy út kezdeményezés”, beleértve az ehhez kapcsolódó infrastruktúra fejlesztéseket, mint a Belgrád-Budapest vasútvonal.

A szubszidiaritás elvéből kiindulva társadalmi, gazdasági döntéseinket a lehető legalacsonyabb szinten kell meghoznunk. Támogatni kell a helyi tudáson és erőforrásokon

alapuló, a hasznokat helyben tartó gazdaságot. Biztosítani kell az önellátáson alapuló fejlődést, növelve a térségek élelmiszer-, energia- és pénzügyi önrendelkezését. A helyi közösségeknek kell rendelkezniük a természeti erőforrások felett, beleértve a termőföldet és az ívóvizet is. Meg kell erősíteni a helyi és térségi szint szerepét a társadalmi és gazdasági döntésekben, az erőforrások allokálásában. Szükséges a helyi közösségi együttműködési formák támogatása, mind gazdasági mind társadalmi területen. Elő kell segíteni a rövid ellátási láncú élelmiszer közösségek, a közösségi energia megoldások, a környezeti szempontokat integráló, nem kamatozó helyi pénzhelyettesítők elterjedését. A szociális és egészségügyi problémák megoldásában nagyobb szerepet kell szánni a piaccal szemben a családoknak, a helyi közösségeknek, a civil és egyházi szereplőknek. Erősíteni kell a részvételi és közvetlen demokrácia szerepét a helyi, térségi döntéshozásban.

A nemzeti szint szerepét csökkenteni kell az erőforrásokról való döntésben, de fontos szerepet kell kapnia a fenntarthatóságot biztosító jogi, gazdasági szabályozás kialakításában és támogató szolgáltatások fenntartásában. Biztosítani kell, hogy a legfontosabb közszolgáltatások állami vagy helyi közösségi tulajdonban maradjanak, mint az oktatás, az egészségügy vagy a közlekedési infrastruktúra. A nemzeti parlamentek és kormányok, mint legfelső szintű, demokratikusan megválasztott intézményeknek fontos szerepük kell, hogy legyen a nemzetközi társadalmi, gazdasági és környezeti döntések kialakításában. Szükséges a nemzetek közötti együttműködés, de az európai és globális szintnek csak azokkal a problémákkal való foglalkozást kell meghagyni, amelyek kizárólag ezeken a szinten oldhatóak meg.

A kamatos kamat rendszere, a bankok és pénzügyi intézmények politikai túlhatalma egy növekedési kényszeren alapuló, versengő pénzrendszert, ciklikus gazdasági válságok sorozatát okozza, amely a fenntarthatatlanság egyik legnagyobb hajtóereje. Meg kell szüntetni a versengő, kamatos pénz egyeduralmát és létre kell hozni kiegészítő pénzhelyettesítőket, amelyek valamilyen társadalmi közcél előmozdítását szolgálják és kiküszöbölik a kamatos pénz negatív hatásait. Az állami pénzrendszer (sovereign money system) kezdeményezés támogatói a problémát abban látják, hogy az állami jegybankok elvesztették a pénzteremtés kizárólagos lehetőségét. Meg kell szüntetni a kereskedelmi bankok pénzteremtési jogát, ezt vissza kell adni a nemzeti bankoknak, hogy az ebből származó haszon a közhatalomhoz jusson és ne a magánbankok érdekeinek legyen alárendelve a hitelezés.

A gazdasági szabályozóknak tükrözniük kell a természeti erőforrások véges voltát, ehhez egy éghajlatvédelmi ösztönző rendszer nyújthat hatékony és igazságos lehetőséget. A makrogazdasági eszköz az évről-évre csökkenő fosszilis energia kvótát a társadalom szereplői között osztaná szét, magánszemélyeket illetően egyenlően. A kvóta kamatmentes pénzhelyettesítőként is működne, a kevesebbet fogyasztók a megtakarítást egy

környezetbarát termékek speciális piacán költhetnék el. A társadalmi és gazdasági szereplők egy visszatérülő alapból kamatmentes kölcsönhöz juthatnának, hogy energiahatékonysági, megújuló beruházásokkal csökkentsék a fosszilis energia igényüket.

Felelősebb működésre kell szorítani a vállalatokat a jogi személyiségük megszüntetésével. A gazdasági demokrácia elősegítése érdekében a tulajdonosi struktúrát szélesíteni kell a családi, szövetkezeti vállalkozások támogatásával; a vállalatóriások kisebb vállalkozásokká alakítása szigorú törzstelenes szabályozás mellett. A kereskedelmi egyezményekből fel kell számolni a befektető-állam vitarendezési eszközöket, a multinacionális vállalatok működését keretek közé kell szorítani egy nemzetközi szerződés megalkotásával.

Túl kockázatos lenne a járvány elmúltával visszaépítenünk a globalizált gazdasági és társadalmi rendszerünket, amely a fenntarthatóság felé való elmozdulásunkat is gátolná. Erősíteniünk kell a lokalizációt. Nem lehet cél, hogy a nemzetközi turizmus és kereskedelem, a globális ellátó láncok mérete a válság előtti nagyságúra nőjön. Nem kerülhető meg a szabadkereskedelmi megállapodások és a megakorridorokra alapuló gazdaságfejlesztés radikális újragondolása. A szubszidiaritás elvéből kiindulva társadalmi, gazdasági döntéseinket a lehető legalacsonyabb szinten kell meghoznunk. Támogatni kell a helyi tudáson és erőforrásokon alapuló, a hasznokat helyben tartó gazdaságot. Biztosítani kell az önellátáson alapuló fejlődést, növelve a térségek élelmiszer-, energia- és pénzügyi önrendelkezését. Ehhez elő kell segíteni a rövid ellátási láncú élelmiszer közösségek, a közösségi energia megoldások, a környezeti szempontokat integráló, kamatmentes helyi pénzhelyettesítők elterjedését.

3. A gondolkodási paradigmák megváltoztatásának szükségessége

Ha a gazdasági-társadalmi rendszerünkben átfogó változásokat szeretnénk elérni, akkor a gondolkodási paradigmáinkat, a szemléletünket is meg kell változtatnunk. Ugyanis a gondolkodásunk és hitünk határozza meg a társadalmi-gazdasági rendszerünket.

Hit ez emberi elme korlátlanságában

A koronavírus járvány szembesített minket kultúránk egyik alapvetően hibás gondolkodási paradigmájával, hogy az emberi elme korlátlanságában hiszünk. Az európai civilizáció modern embere dermedten észleli, hogy a tudomány és technika – egyelőre – nem találja a betegség ellenszerét. A társadalmi szorongásunk egyik forrása, hogy összetört az a hamis kép, hogy a világ bármely problémájára a tudomány és a technika hatásos választ tud adni. Szembesülünk azzal, hogy létezik Valami, ami az emberiségnél nagyobb és hatalmasabb.

Pedig mítoszaink évezredek óta óvnak minket ettől az elbizakodottságtól. A görög mitológia Prométheusza Zeusz tiltása ellenére ellopta a tüzet az emberek számára, ezért kegyetlen büntetést kapott. Az emberek is bűnhődtek: Pandóra szelencéjéből kiáradtak a bajok, közte a betegség. A bibliai emberpár Isten tiltása ellenére evett a jó és a rossz tudásának a fáján lévő gyümölcsből. Ki is üzték ezért őket a Paradicsomból.

Mit jelent ez a két történet? Isten ellenzi a tudományos-technikai haladást? Nem erről van szó. Aquinói Szent Tamás szerint Ádám és Éva Istent saját magukkal akarták helyettesíteni, hogy az ember is képes legyen kormányozni önmagát saját természetének fényében, külső világosság segítségével nélkül. Az emberpár nem hitt Isten jóságában, nem hitte el, hogy Isten azért zárta el előlük a jó és a rossz tudásának a fáját, mert ez az ő javukat szolgálja. Teremtettségünkéből adódóan képtelenek vagyunk teljesen átlátni a világ működését. Elhitték a kígyó hazugságát: azt képzelték, hogy Isten féltékenységből zárta el előlük a tudást. De miért is zárta el Isten az ember elől ezt a fát? Czakó Gábor szerint a tökéletes szeretet és a teljes tudás egységet alkot. Az ősbűn lehet, hogy éppen az, hogy az ember a tudást Isten nélkül – a szeretet, az erkölcs nélkül használta fel. Tehát az ősbűn a tudás és a szeretet szétszakítása, a tudás felhasználása a bölcsesség nélkül.

Semmikor sem vált szét ennyire a tudás a bölcsességtől, mint a modern európai kultúrában. A modernitás a felvilágosodás korától kezdődően eltávolította Istent a közéletből, az erkölcsöt a gazdasági viszonyokból. A politika és a gazdaság szinte egyetlen célja az ember materiális szükségleteinek fokozása és a felfokozott vágyak kielégítése lett. Az elmúlt évszázadokban a gazdaság egyre jobban maga alá gyűrte az élet összes területét. Minden árucikké, pénzzé válthatóvá vált –a föld, a víz, a biodiverzitás; a munka; a közösségi segítség különböző formái, az emberi kapcsolatok. Az ipari forradalom, az erkölcs szerepének

gyengítése, a gazdasági növekedés, minden dolog árucikké változtatása valójában csak egyet szolgál: hogy kevesek minél több pénzzel – azaz hatalommal, hírnévvel és élvezettel rendelkezzenek.

Csak úgy érhetünk el egy fenntartható társadalmat, ha szakítunk ezzel. Szakítunk a tudományos-technikai haladásba vetett vakhittel, ha a gazdaság és a politika az erkölcs szilárd talaján fog állni, ha a materiális dolgok mellett nagyobb szerepet kap életünkben a család, a közösség, a természet és a Jóistennel való kapcsolat.

Vetélkedés vagy együttműködés

György Lajos a kozmikus rendről szóló tanulmányában Margaret Mead: Együttműködés és vetélkedés a természeti népeknél (1937) munkájára hivatkozik (György, 2000). Mead 13 természeti népet vizsgált. Arra kereste a választ, hogy mennyire dominálja az egyes népek életét az együttműködés és a vetélkedés, illetve, hogy ezek milyen társadalmi jellemzőkkel vannak összefüggésben. Azt találta, hogy az 'én' kiemelkedően fontos minden vetélkedő népnél és a 'tulajdon' is elsősorban náluk fontos. A 'biztonságérzet' elsősorban az együttműködő népekre jellemző, de azok mindegyikére: itt tehát feltétlenül megvan a korreláció. A biztonságérzet alapja Mead szerint a mindenségről alkotott nézet. E népek számára létezik egy természetfeletti rend, amely a saját szabályai alapján működik, és az embernek nem tanácsos azt megsérteni: ez, mint Mead megállapította, a vallásos gondolkodás alapja. Az együttműködő társadalmak esetén az érett rendszerekre jellemző fejlett belső szabályozáshoz hozzátartozik a vallás is.

Jézus hegyi beszédében két, egymáshoz közeli ige foglalkozik a pénz hatalommal, a Mammonnal, illetve a gondviseléssel:

Senki sem szolgálhat két úrnak: vagy gyűlöli az egyiket, a másikat pedig szereti, vagy ragaszkodik az egyikhez, a másikat pedig megveti. Nem szolgálhattok az Istennek is, a Mammonnak is. (Mt 6, 24)

Ne aggodalmaskodjatok hát, és ne kérdezzétek: Mit eszünk, mit iszunk? Ezeket a pogányok keresik. Mennyei Atyátok tudja, hogy ezekre szükségetek van. Ezért ti elsősorban az Isten országát és annak igazságát keressétek, s ezeket mind megkapjátok hozzá! Ne aggódjatok tehát a holnap miatt, a holnap majd gondoskodik magáról! A mának elég a maga baja. (Mt 6,31-34)

Civilizációnk az anyagiak iránt táplált belső vágyainktól vezérelve kiiktatta a vallást, hogy egy dominánsan vetélkedő társadalmat hozhasson létre. Ezzel elhalt a világmindenség Teremtőjébe vetett bizalom, a gondviselés megélésének lehetősége is, amelyre oly szükségünk lenne a koronavírus járványhoz hasonló események lelki túléléséhez.

Mi az boldogság?

Az igazi változáshoz a boldogsághoz való viszonyunkat is át kell formálnunk. Az euró-atlanti civilizációban élők többsége a boldogságot az anyagi jóléttel azonosítja. A mindennapi életben a meghatározó döntési szempont az anyagi gyarapodás, az élvezetek fogyasztása, a több és több kényelem elérése. A koronavírus járvány hatására boldogság fogalmunk is válságba került. Egyrészt házi karanténba szorulva, személyes és társadalmi gazdasági erőforrásainkat veszítve ellehetetlenült a boldogság ilyen értelmű megélése. Másrészt ráébredhetünk, hogy a világjárvány gyors lefutása és katasztrófaszerű gazdasági hatásai összefüggésben vannak mőhóságunkat kiszolgálni akaró globalizációval, anyag-központú kultúránkkal.

Lehet-e boldog az ember koronavírus járvány alatt? Szeretném most megidézni a múlt század iskolaalapító bécsi pszichiáterét, Viktor Frankl-t. Frankl megjárta a náci koncentrációs tábort és egy különös dologra lett figyelmes. Azt tapasztalta, hogy az emberek a szélsőségesen rossz körülmények között is lehetnek boldogok és kiegyensúlyozottak. Erre a tapasztalatra építette fel elméletét és terápiás gyakorlatát, a logoterápiát (Frankl, 2015).

Frankl szerint az ember szabad akaratú, értelemre törekvő lény. Boldogságának forrása az alkotó tevékenysége, az élményei és némely esetben a megváltoztathatatlan körülményekhez való alkalmazkodása. Az ember, mint alapvetően transzcendens lény számára a legfőbb érték a másik emberhez való kapcsolódás, a szeretet. Hamis tehát a Maslow piramis, amely az önmegvalósítást tartja legfőbb értéknek, és ennek feltételéül tekint a testi és anyagi kielégülésre. Minden helyzetben találhatunk értelmet életünknek. Boldogságunk kulcsa a másik emberhez való viszonyulás. Ez nem csak Viktor Frankl véleménye. Az előbb is említett jézusi hegyi beszéd a boldogság meghatározásával kezdődik:

„Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa.

Boldogok, akik szomorúak, mert majd megvigasztalják őket.

Boldogok a szelídek, mert övék lesz a föld.

Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot, mert majd eltelnek vele.

Boldogok az irgalmasok, mert majd nekik is irgalmaznak.

Boldogok a tiszta szívűek, mert meglátják az Istent.

Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket.

Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa.” (Mt 5,1-10)

Ha ezen a listán végig tekintünk, nem a fogyasztást és az önmegvalósítást látjuk, mint a boldogságunk forrását, hanem a másik emberrel való törődést, az igazságra törekvést, a

megelégedést és a szenvedésünk elfogadását. Adja Isten, hogy ez a boldogság fogalom határozza meg mindannyiunk életét - a világválság alatt és után is. Mert akkor talán, ha szelídek leszünk, még a Földet is örökölni fogjuk.

Úgy legyen!

Akkor lehetséges az érdemi rendszerszintű változás, ha kultúránk alapvető gondolkodási paradigmái is megváltoznak. Gondolkodásunk és hitünk megváltoztatása része kell, hogy legyen mind társadalmi és gazdaságfejlesztési terveinknek, mind egyéni, belső fejlődésünknek.

A koronavírus járvány megingatta azt az elképzelést, hogy a világ bármely problémájára a tudomány és a technika hatásos választ tud adni. Bár ősi mítoszaink óvtak attól, hogy az ember a tudást Isten nélkül – az erkölcs és a bölcsesség nélkül - használja fel, a modernitás a felvilágosodás korától kezdődően eltávolította Istent a közéletből, az erkölcsöt a gazdasági viszonyokból. A politika és a gazdaság szinte egyetlen célja az ember materiális szükségleteinek fokozása és a felfokozott vágyak kielégítése lett. Csak akkor gyűrjük le fenntarthatósági problémáinkat, ha szakítunk a tudományos-technikai haladásba vetett vakhittel, ha a gazdaság és a politika az erkölcs szilárd talaján fog állni, ha a materiális dolgok mellett nagyobb szerepet kap életünkben a család, a közösség, a természet és a Jóistennel való kapcsolat.

A természeti népek példái megtaníthatnak minket arra, hogy összefüggés van a kozmoszról alkotott elképzelések és aközött, hogy társadalmaink az együttműködésen vagy a vetélkedésen alapulnak. Fel kell ismernünk, hogy az együttműködő társadalom belső szabályozásához hozzátartozik a vallás, a hit a kozmikus rendben. Újra meg kell élnünk a világmindenség Teremtőjébe vetett bizalmat, a gondviselést.

Az igazi változáshoz a boldogsághoz való viszonyunkat is át kell formálnunk. Az euró-atlanti civilizációban élők többsége a boldogságot az anyagi jóléttel azonosítja. A mindennapi életben a meghatározó döntési szempont az anyagi gyarapodás, az élvezetek fogyasztása, a több és több kényelem elérése. A koronavírus járvány hatására boldogság fogalmunk is válságba került. Boldogságunk forrásának nem a fogyasztást és az önmegvalósítást kell látnunk, hanem a másik emberrel való törődést, az igazságra törekvést, a megelégedést és a szenvedésünk elfogadását.

Irodalomjegyzék

CREUTZ, HELMUT: A pénz-szindróma (Utak a válságmentes piacgazdasághoz), Budapest, HIFA Hungária, 1997

DABÓCZI KÁLMÁN könyvismertetése: David C. Korten: Tőkés társaságok nélküli világ - Élet a kapitalizmus után, Kovász, II. évfolyam, 4. szám, 1998 <http://kovasz.uni-corvinus.hu/kov5/kortism.html>

EURODAD: We can work it out - 10 civil society principles for sovereign debt resolution, 2019 <https://eurodad.org/files/pdf/5d91eb4d523cf.pdf> letöltés: 2020. 02. 28

FIDRICH RÓBERT: Verespatak – a román kormányfő mégsem javasolja a világorökségi címet, MTVSZ https://mtvsz.blog.hu/2017/01/01/verespatak_a_roman_kormanyfo_megsem_javasolja_a_vilagoroksegi_cimre letöltés: 2020. 02. 28.

FLEMING, DAVID - CHAMBERLIN, SHAUN: TEQs (Tradable Energy Quotas): A Policy Framework for Peak Oil and Climate Change, London: All-Party Parliamentary Group on Peak Oil, and The Lean Economy Connection, 2011 https://www.teqs.net/APPGOPO_TEQs.pdf

FRANKL, VIKTOR EMIL: Orvosi lelkigondozás - A logoterápia és egzisztenciaanalízis alapjai, Budapest, Jel Könyvkiadó, 2015

ÉGER ÁKOS: MTVSZ Adóigazságosság kiállítása, 2018. https://flickr.com/photos/mtvsz_foehu/35257787615/in/album-72157682704162541/ letöltés: 2020. 02. 28.

GESELL, SILVIO: Természetes gazdasági rend (1916), Magyar kiadás: Kétezerégy Kiadó, 2011

GLOBAL FOOTPRINT NETWORK, 2019, <https://www.footprintnetwork.org/>, letöltés: 2019.02.28)

GYERMEKMENTES.OVEZET <https://www.facebook.com/Gyermekmentes.Ovezet/>

GYÖRGY LAJOS: Vissza a kozmikus rendhez, Budapest, Föld Napja Alapítvány, 2000

GYULAI IVÁN: A fenntartható fejlődés, Miskolc, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány 2012

GYULAI IVÁN: Éghajlatvédelmi törvény a fenntartható társadalomért, Miskolc, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, 2011

JOÓB MÁRK: Az igazságos pénzrendszerrel, Új Egyenlőség, 2017.03.19. <http://ujegyenloseg.hu/az-igazsagos-penzrendszerrel/> letöltve: 2020. 02. 28

KORTEN, DAVID C.: Tőkés társaságok világalma, Budapest, Magyar Kapu Alapítvány - Emberközpontú Fejlesztési Fórum, 1996

LIETAER, BERNARD; ARNSPERGER, CHRISTIAN; GOERNER, SALLY; BRUNNHUBER, STEFAN: Money and Sustainability – The Missing Link. UK, Triarchy Press 2012 – Magyar kiadás: Image Kft, 2015

OXFAM, Extreme Carbon Inequality, 2015 <https://www.oxfam.org/en/research/extreme-carbon-inequality>

PARRIQUE T., BARTH J., BRIENS F., C. KERSCHNER, KRAUS-POLK A., KUOKKANEN A., SPANGENBERG J. H.: Decoupling debunked, European Environmental Bureau, 2019 <https://eeb.org/library/decoupling-debunked/> letöltve 2019.02.08

PAUL, MARK; UNDERWOOD, ANTHONY: A karbonosztalék jobb megoldás, mint a karbonadó, Project Syndicate, 2019 www.project-syndicate.org, <https://www.vg.hu/velemenya/kozgazdaszok/a-karbonosztalek-jobb-megoldas-mint-a-karbonado-2-1520348/>

RCC CEEWEB.ORG <http://www.ceeweb.org/work-areas/priority-areas/rcc/>

REES, WILLIAM E.; WACKERNAGEL, MATHIS: Ökológiai lábnyomunk, Budapest, Föld Napja Alapítvány, 2001

RÉGIÓK NÉPESSÉGE, 2019 <http://nepesseg.population.city/world/af> letöltve: 2019.02.28

STOPISDS.ORG <https://stopisds.org/alliance/>

VAN HARTEN, GUS AND MALYSHEUSKI, PAVEL: Who Has Benefited Financially from Investment Treaty Arbitration? An Evaluation of the Size and Wealth of Claimants (January 11, 2016). Osgoode Legal Studies Research Paper No. 14/2016. <https://ssrn.com/abstract=2713876>

UNEP: 2011 Decoupling report <https://www.ourenergypolicy.org/wp-content/uploads/2014/07/decoupling.pdf>

WWF: Living Planet Report 2016. Risk and resilience in a new era. WWF International, Gland, Switzerland http://awsassets.panda.org/downloads/lpr_2016_full_report_low_res.pdf letöltve: 2018.02.28

Ábrajegyzék

1. ábra: A globális ökológiai lábnyom alakulása, Global Footprint Network, 2019, <https://www.footprintnetwork.org/>
2. ábra: Az ökológiai lábnyom az országok bevétele szerint, WWF: Living Planet Report 2016. Risk and resilience in a new era. WWF International, Gland, Switzerland
http://awsassets.panda.org/downloads/lpr_2016_full_report_low_res.pdf
3. ábra: Németország ökológiai lábnyoma alakulása, Global Footprint Network, 2019, <https://www.footprintnetwork.org/>
4. ábra: Kína ökológiai lábnyoma alakulása, Global Footprint Network, 2019, <https://www.footprintnetwork.org/>
5. ábra: Magyarország ökológiai lábnyoma alakulása, Global Footprint Network, 2019, <https://www.footprintnetwork.org/>
6. ábra: Afrika ökológiai lábnyoma alakulása, Global Footprint Network, 2019, <https://www.footprintnetwork.org/>
7. ábra: Az ökológiai szerkezete néhány országban, WWF: Living Planet Report 2016. Risk and resilience in a new era. WWF International, Gland, Switzerland
http://awsassets.panda.org/downloads/lpr_2016_full_report_low_res.pdf